

הלכות ראש השנה ותקיעת שופר מספר זכר צדיק לרבינו יוסף בן צדיק

ר' יוסף בן ר' צדיק¹ הוא חכם שפעל לפני הגירוש בעיר אריואלו² במדינת קאסטיליה דאז, שכיום היא חלק ממדינת ספרד. בשנת זכ"ר (1467), בהיותו בן חמשים, הוא כתב את סידורו זכר צדיק. הסידור הוא לימות החול, שבתות ומועדים, כולל פיוטים רבים, והנוסח שלו, על פי דברי ר' יוסף, הוא נוסח מוגה ומדויק. ר' יוסף שילב בו גם הערות קצרות הנוגעות בעיקר למסורה, כלומר לכתוב נכון של מלים על פי המסורה, ניקוד נכון וכד'. יש בו גם הנחיות קצרות למתפלל המשולבות בגוף הסידור. אכן כדרכם של סידורים ומחזורים בימים ההם, הוא מכיל עוד חומר רב, שאינו קשור ישירות לסידור, כפי שכתב ר' יו"ט ליפמן הלר, בעל תוס' יו"ט³. "שכך היה דרכם לכתוב הדינים הנהוגים מענייני איסור והיתר וברכות במחזורים שהאדם משתמש בכל יום". ואכן יש בסידור חמשים שערים, כאשר כל שער מוקדש לעניין הלכתי, פרט לשער האחרון שהוא שער המתאר את קורות הימים. העניינים ההלכתיים אינם קשורים דווקא לתפילה, אלא בלשון ימינו ניתן לומר כי הם מכילים דינים השייכים לאורח חיים וליורה דעה.

הסידור נמצא כיום לפנינו בארבעה כתבי יד, מהם שניים שלמים ושניים חסרים. כתבי היד השלמים הם:

1. כתב יד הנמצא בספריית הבודליאנה באוקספורד Opp. Add. 4° 133 (מכון לתצלומים של כתבי יד עבריים בספרייה הלאומית בירושלים ס' 21431). הוא יכונה כ"א. כתב היד אינו מכיל את הסידור, ונמצאים בו רק חמשים השערים המכילים את ההלכות. זמן כתיבתו ומקום העתקתו אינו ידוע.
2. כתב יד המוזיאון הבריטי Or. 11594 (ס' 1538). יכונה בשם כ"ג. כתב היד מכיל את הסידור כשהוא מנוקד. כמו כן נמצאות בו הערות שוליים מענייני מסורה. יש בו גם הנחיות למתפלל. חמשים השערים כתובים בגליון הסידור ללא קשר עם הסידור עצמו. כתב יד זה היה בבעלותו של ר' צמח דוראן מצאצאי הרשב"ץ.

בהקדמתו כתב ר' צמח כי אביו, ר' יונה, העתיק ספר זה וכן את הספר מגן על פרקי אבות לרשב"ץ כדי להדפיסם, ולא עלתה בידו. כתב היד של זכר צדיק שאותו העתיק ר' יונה והכינו לדפוס נמצא בספריית המוזיאון הבריטי ומספרו Add 19785 (ס' 5670). עיון בכתב היד מלמד שהעתקה זו אינה מדויקת וחסרים בה שלושה עשר שערים. כתב יד זה הוא אחד משני כתבי היד החסרים, ולא נאריך בהם כאן.

אמנם אף שהחיבור לא נדפס, הרי שנדפסו ממנו כמה חלקים. שער החמשים הנמצא רק בכ"א הובא לדפוס ע"י א' נויבאוור בתוך סדר החכמים וקורות הימים, אוקספורד, תרמ"ח, עמ' 85-100. שער ז, המוקדש כולו לפירוש ברייתא די"ג מידות לר' ישמעאל, נדפס בספרא דבי רב, מהד' ר"א שושנה, מכון אופק, קליבלנד-ירושלים, תשנ"א. השערים כח-ל, העוסקים בדיני חג הפסח, נדפסו יחד עם פירוש ההגדה, תפילות ופיוטים בספר זכר צדיק, סדר חג הפסח, כמצויין בהערה 1. באותה הערה מצויין גם המקום שבו נדפס השער הרביעי העוסק בענייני תפילין.

הפירוש זכר צדיק, יחד עם הסידור עצמו, על כל מרכיביו השונים, עתיד לצאת לאור בע"ה ע"י מכון אופק, ירושלים-קליבלנד. אכן, היקפו הגדול של החיבור והעלות הגבוהה הכרוכה בהוצאתו לאור, מעכבים את הדפסתו לעת הזאת. אני מקווה כי לא ירחק היום, ור' יוסף ב"ר צדיק, יזכר ע"י אלו שצדקתם עומדת לעד, והם ישברו בר למלאכת יוסף, ויקויים בהם כל המוסיף מוסיפים לו.

1. על ר' יוסף ועל חיבורו כתבתי באורך במבואי לספר זכר צדיק, סדר חג הפסח, ההגדה ופירושה, הלכות החג ומנהגיו, תפילות ופיוטים, לר' יוסף ב"ר צדיק, מחכמי ספרד בדור שלפני הגירוש, מהד' שושנה-שפיגל, מכון אופק, ירושלים, תשנ"ד, עמ' יא-מב. תמצית שבתמצית של המבוא פרסמתי במאמרי 'שער רביעי בעניין מצות תפילין מספר זכר צדיק לר' יוסף ב"ר צדיק', קובץ עץ חיים צאנז, גליון ו (טבת תשס"ג), עמ' שצג-תז. לנוחיות המעיין אני חוזר כאן בקצרה על עיקרי הדברים.

2. עיר זו נמצאת קרוב למרכז ספרד דהיום, בין מדריד לסלמנקה, בקו הרוחב של סלמנקה.

3. מעדני יו"ט על הרא"ש, ברכות, פ"ז ס"ט.

בינתיים יוצא לאור כאן עוד שער אחד מחיבור זה, והוא שער שלושים ושמונה העוסק בענייני ראש השנה ותקיעת שופר. השער נדפס לפי כ"ג. הואיל ורובו של שער זה אינו קריא בכ"א, לכן ניתנו רק שינויי נוסח מעטים בהשוואה אליו. כ"י המוזיאון הבריטי כאמור אינו מכיל שער זה, וממילא לא צוינו אליו שינויי נוסח. כדי לא להלאות את המעיין לא ניתנו כאן כל החילופים, אלא רק אלו שנראה שיש להם חשיבות, ודבר זה אינו מוגדר באופן חד משמעי כמובן מאליו.

כאמור לעיל, בגוף הסידור עצמו מצאנו גם כמה הערות. ברם, הואיל והן נכתבו כהערות על הסידור עצמו, והן גם מסומנות בכתב היד בצורה זו, והואיל ואין אנו מפרסמים כאן את הסידור, לא פרסמנו את ההערות הללו.

תודתי נתונה להנהלת המוזיאון הבריטי על מתן הרשות לפרסום השער. שלמי תודה נתונים גם לרב אברהם שושנה, ראש מכון אופק, קליבלנד-ירושלים, על שנאות לאשר לי פרסום ראשוני של שער זה.

המעין בחיבור שלפנינו יראה כי ר' יוסף הוא לקטן, ועיקר ליקוטו מושתת על דברי הטור ור"ד אבודרהם. לעתים שינה מהם במקצת, אבל בדרך כלל אין השינוי הזה שינוי משמעותי. משום כך לא הארכנו בהסבר דברי ר' יוסף, שהרי כבר הבית יוסף והאחרונים האריכו בפירוש דברי הטור. כך גם ביחס לר"ד אבודרהם. אמנם במקום שנראה שיש שינוי משמעותי מדבריהם, או במקום שנראה שיש חידוש בדבריו, הארכנו מעט יותר.

ר' יוסף מביא כמובן גם מחיבורים אחרים כפי שאנו רואים בשער זה. יש לציין כי הוא מביא כאן את פסקי הרא"ש. כידוע הרא"ש בא מאשכנז, והוא הגיע למדינת קאסטיליה והתיישב בטולידו, בשנת ס"ה, היינו כמאה וששים שנה לפני חיבור זכר צדיק. הרא"ש עמד שם בראש ישיבה גדולה שנהרו אליה הרבה תלמידים. כן כיהן כראש בית דין, וכרב ראשי בטולידו. עם זאת עד כמה נתקבלה פסיקתו של הרא"ש על בני ספרד היא נושא בפני עצמו. די לציין כי תלמידי הרשב"א בספרי ההלכה שחיברו אינם מזכירים את הרא"ש. שמו כמעט ואינו נזכר בדברי הריטב"א, הר"ן, והמגיד משנה.⁴ כאמור ישב ר' יוסף באריואלו, הנמצאת כמאה וחמשים ק"מ צפונית מערבית לטולידו, אף היא באותה מדינה. נמצא כי בזמנו ובמקומו של ר' יוסף חדרה כבר השפעתו של הרא"ש.⁵

עוד נמצא בשער זה ציטוט מדברי ר' יונה גירונדי בחידושו לראש השנה. ידוע כי ר' יונה חיבר חידושים לש"ס,⁶ אכן לא ידוע לנן כי הוא חיבר חידושים על מסכת ראש השנה. לפיכך יש בידיעה שכתב רבינו "וכן כתב ה"ר יונה החסיד ז"ל בחידושו במסכת ר"ה" תוספת חדשה על הידוע לנו עד כה.

נאריך כאן מעט בכמה עניינים, שאין מקומם בהערות.

א. כותרת השער ותוכנו

ר' יוסף הקדיש שני שערים לענייני ראש השנה. כותרת השער הקודם, הוא שער לו, היא: "יתחיל לבאר הלכות ראש השנה, ותפלותיו, וברכותיו, ותענית בערב ראש השנה, והבדלה במוצאי ראש השנה". כותרת שער לח, הוא השער שלפנינו, היא: "השער ל"ח יתקיע יריע אף יצריח הלכות תקיעת שופר". ואכן בשער לו דן ר' יוסף בהתאם למה שכתב בכותרת

4. עמדתי על כך ביתר הרחבה במאמרי 'שער ראשית חכמה [הארור] ושער הרפואה [הארור] לר' שמואל ב"ר משולם', בתוך ספר זכרון להרב יצחק נסים (בעריכת: מ' בניהו), סדר שלישי, ירושלים, תשמ"ה, עמ' ריא-ריב. ראה גם י"מ תא שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד, חלק שני, ירושלים, תשי"ס, עמ' 75.
5. ראה עוד י"מ תא שמע, 'לידיעת מצב לימוד התורה בספרד במאה ה-15', בתוך: דור גירוש ספרד (עורכים: יום טוב עסיס, יוסף קפלן), ירושלים, תשנ"ט, עמ' 55-56. הוא מצרף לכך גם את העובדה שר' יוסף מרבה להביא מדברי התוספות, דבר המעיד כי הוא למד תורה שלא בגישת העין המאופיינת על ידי ר"י קנפנטון ותלמידיו.

6. ראה י' תא שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד, חלק שני, ירושלים, תשי"ס, עמ' 24-26.

השער. אבל המעיין בשער שלפנינו רואה כי אין הוא מוקדש רק לענייני שופר, אלא עוסק גם בדברים נוספים הקשורים לראש השנה, ולימים שבינו לבין יוהכ"פ. יתר על כן, ר' יוסף דן בתפילת ראש השנה באורך, והיינו מצפים כי דיון זה יהיה בשער הקודם. היה מקום לומר כי אפשר שדיון זה אין מקומו כאן, אלא בשער הקודם. אלא שגם בכ"י אוקספורד קטע זה נמצא בשער שלפנינו. נכון הדבר שרובו של השער הנמצא בכ"י אוקספורד מטושטש ואינו ניתן לקריאה, אבל ניתן לראות בבירור את המלים הראשונות של הקטע הזה. נמצא שבשני כתבי היד המכילים את השערים הללו, ר' יוסף התייחס לתפילה זו בשער לח.

מאידך גיסא, חסרים כאן עניינים שונים הקשורים לתקיעת שופר, ובולטת העובדה שאפילו הברכה על השופר אינה מוזכרת כאן. אכן, כבר כתבנו במקום אחר כי אפשר שההלכות הכתובות בסידור שלפנינו אינן שלימות, וכי הנמצא לפנינו הוא קיצור.⁷

ב. שימוש בדברי קבלה

כאמור לעיל ר' יוסף הוא לקטן. אין הוא מסתפק בליקוט מספרי הלכה בלבד, אלא יש שהוא מביא גם מספר הזוהר, ובוזה הוא אחד מהחכמים הראשונים המשלב דברי קבלה בספר הלכתי.⁸ בשער שלפנינו הוא מפרש בדרך הקבלה את התוספת 'זכרנו לחיים' וכו', שאנו מוסיפים בעשרת ימי תשובה בתפילת שמונה עשרה. באותו הסבר משולב גם הסבר לתפילת עלינו לשבח. אכן עד עתה ראינו שדרכו לשלב דברי קבלה לצורך פסיקה הלכתית, ואילו כאן הוא משלב זאת לצורך הסבר בלבד. אפשר שיש לראות בשילוב זה גם צורך הלכתי, והוא בירור הנוסח של אמירת זכרנו לחיים, כפי שיוסבר עתה.

ג. נוסח 'זכרנו לחיים'

כבר צויין כי ר' יוסף מסתמך רבות על דברי הטור ור"ד אבודרהם. והנה ביחס לנוסח 'זכרנו לחיים' כתב הטור בסי' תקפב: "ויש במטבע זה י"א תיבות עד מלך עוזר ומושיע ומשם ואילך הוא מטבע הברכה". ועל יסוד דברים אלו כתב הב"י במקום:

נראה שהנוסחא היא, זכרנו לחיים מלך חפץ בחיים וכתבנו בספר החיים למענך א-להים חיים, מלך עוזר ומושיע ומגן, דאין כאן תוספת אלא י"א תיבות, אבל נוסחא שלנו היא, א-ל מלך חפץ בחיים וכו' למענך א-להים חיים א-ל חי, מלך עוזר ומושיע ומגן וכו'.

ובספר שערי אורה בספירה השנית⁹ כתב כלשון הזה ולפיכך אנו מזכירים בראש השנה שהוא יום הדין שתי אלו השמות א-להים חיים וא-ל חי ומגן בברכה ראשונה כמו שאנו אומרים, זכרנו לחיים א-ל מלך חפץ בחיים וכתבנו בספר החיים למענך א-להים חיים א-ל חי ומגן עכ"ל.

שמענו כאן על שלושה נוסחים שונים לאמירת 'זכרנו לחיים'. הואיל ור' יוסף מביא את ההסבר של שערי אורה, מסתבר כי הוא נוקט כנוסח הנמצא בשערי אורה. אכן, בסידור עצמו הנוסח אינו כזה, אלא הנוסח שם הוא: זכרנו לחיים א-ל מלך חפץ בחיים וכתבנו בספר חיים למענך א-להים חיים א-ל חי. ברם יש לדעת כי אפשר והסידור הנמצא לפנינו אינו זה שהוגה על ידי ר' יוסף, ועל כן אין להביא מהנוסח שבו ראייה מוחלטת.¹⁰

אין כאן המקום לדון בנוסחים השונים של 'זכרנו לחיים',¹¹ רק נציין כי שאלה בעניין

7. ראה מבוא לזכר צדיק (לעיל הערה 1) עמ' כה-כו. בעמ' כו הבאתי את האמור בשער לג: "עד כאן קיצרתי החיבור מכאן ואילך הוא כתוב בשלימות", אבל נראה שגם עדות זו אינה מתאימה לנמצא לפנינו.

8. ראה זכר צדיק (לעיל הערה 1). מבוא עמ' ל-לא; עץ חיים, צאנו (לעיל הערה 1). עמ' שצח.

9. לפנינו נמצא כן בשער חמישי ספירה ששית.

10. ראה מבוא לזכר צדיק (לעיל הערה 1) עמ' כג, והערה 31.

11. ראה לדוגמה ספר בית תפלה לר' יצחק ן' ארויו, שאלוניקי, שמי"ג, ועתה נרפס במהדורה חדשה.

הנוסח נתעוררה בליוורנו שבאיטליה בשנת ת"ע, ודן בכך ר"י אירגס בתשובותיו דברי יוסף, ליוורנו, תק"ב, סי' א. הוא פנה לחכמים נוספים בעניין זה, ותשובותיהם נדפסו שם בסימנים ב-ה.¹²

ד. ליקוט משערי אורה

ההסבר שכתב רבינו ביחס לתפילת זכרנו לחיים ומה שמסתעף ממנה ביחס לעלינו לשבח, נמצא כולו בשני מקומות בספר שערי אורה לר"י ג'יקטילה, וכפי שצויין בהערות. ר"י ג'יקטילה נולד בקסטיליה שבספרד בשנת ה' אלפים ח' (8421). כתב ספרי קבלה רבים, שאפשר שהמפורסם שבהם הוא שערי אורה. אפשר שרבינו ציטט ממנו באופן ישיר, ואפשר שציטט מכלי שני, ואין אנו יכולים לדעת זאת בבירור. אלא שהליקוט שלפנינו לא נעשה כראוי. כלומר, הקטע הראשון מדבר על תפילת זכרנו לחיים, ואילו הקטע השני מדבר על קטע מתפילת זכרונות הנאמרת במוסף (אתה זוכר מעשה עולם... ועל המדינות בו יאמר וכו'), וממנו יש הסבר לתפילת עלינו לשבח הנאמרת במלכויות. ובסוף הקטע השני נמצאות כמה שורות "ולפיכך אנו מזכירין ברה"ה, שמקומם בסוף הקטע הראשון, שהרי הן מסבירות את תפילת זכרנו לחיים, וכך נמצא גם בשערי אורה,¹³ שהוא המקור לדברי רבינו. יתכן ולפנינו שיבוש בדברי רבינו, ובאמת יש להעביר שורות אלו לסוף הקטע הראשון.

מעניין ביותר כי מרן, ר' יוסף קארו, מביא בבית יוסף את ספר שערי אורה רק פעם אחת בלבד,¹⁴ וכפי שראינו לעיל, והוא מביא ממנו את השורות הללו: "ולפיכך אנו מזכירין וכו'. ברם, בעוד שרבינו הביא את שערי אורה כדי להסביר את התפילה, הרי שהבית יוסף הביאו כדי להוכיח ממנו את קיומו של נוסח שלישי בתפילת זכרנו לחיים.

ה. תפילת עלינו לשבח

כתבנו לעיל שאין אנו דניים בציטוטים מספרים אחרים, הואיל ודברים אלו אינם שייכים באופן ישיר לדברי רבינו, אלא לדברי אותו ספר, ולכן לא מצאנו לנכון להאריך בהסבר מובאות מדברי הטור וכו'. זו הסיבה שלא נדון כאן בדברי ר"י ג'יקטילה. אבל בעניין אחד אנו מחוייבים לדון הואיל ויש לו קשר גם עם דברי רבינו.

הסברו של ר"י ג'יקטילה לתפילת עלינו לשבח, כמו גם דבריו המפורשים "ולכן תקנו בתפלה של ר"ה עלינו לשבח", מלמדת, ככל הנראה, כי גם בתקופת ר"י ג'יקטילה עדיין לא קנתה תפילת עלינו לשבח בקרב יהודי ספרד את מקומה בסוף תפילת יום חול כנהוג כיום,¹⁵ אלא מקומה היה אך ורק בתפילת מוסף של ראש השנה.¹⁶ ברם כבר הטור בסי' קלג

ירושלים, תשס"ג, תפילת ראש השנה, עמ' קצ שגרס א-ל חי. ראה עוד סדור כנסת הגדולה עם ביאורים אמית ויצ"ב ושיורי יוסף לר"י צובירי, ירושלים, תשנ"ב, ח"ג, עמ' לט-נח, שציינ לנסחיים השונים ולמקורותיהם, וציינ גם לאמור בדברי יוסף לר"י אירגס. וראה גם בשו"ת זבחי צדק החדשות, לר"ע סומך, ירושלים, תשמ"א, סי' קנא, יש בין השאר הערות על המחזור, ושם בעמ' ערה ביחס לדף צח נאמר: "תי' א-ל נמחק, א-ל חי נמחק". ונראה שהנוסחה שנמחקה היא זו שכתב הביי עצמו.

12. תשובת ר"י הלוי נזיר נדפסה גם בספר תשובותיו מטה יוסף, קושטא, תע"ז, ח"א סי' ג.

13. לאמיתו של דבר בשערי אורה יש עוד קטע באמצע, אבל אין משנה את רצף העניינים.

14. כך על פי בדיקה בתקליטור פרויקט השו"ת של אוניברסיטת בר אילן.

15. כבר העירו רבים שאצל בני ספרד, לא נאמרה תפילת עלינו לשבח בסוף תפילת יום חול, ואצוין לדוגמה את רש"ט גאגין, כתר שם טוב, קיודאן, תרצ"ד, ח"א, עמ' קג ואילך. 'י' תא שמע במאמרו 'מקורה ומקומה של תפילת "עלינו לשבח" בסידור התפילה', ספר זיכרון לאפרים תלמג', חיפה, תשנ"ג (ושם נדפס בספרו התפילה האשכנזית הקדומה, ירושלים, תשס"ג, עמ' 153-139), ח"א, עמ' פו, כתב: "עד לזמן הרמב"ן לא מצאתי כל עדות לאמירת "עלינו" על ידי יהודי ספרד, ולעניין כולו אופי אשכנזי ייחודי".

16. לא מסתבר לומר שכוונת ר"י ג'יקטילה היתה שלכן תקנה גם בתפילת ראש השנה.

כתב שתפילת עלינו לשבח נאמרת בכל יום, ומן הסתם בתקופתו של ר' יוסף כבר נהגו כך. ואכן בסידור עצמו נמצאת תפילת עלינו בסוף תפילת שחרית. לפיכך היה מקום לתמוה מה ראה ר' יוסף להביא את הסברו של ר"י ג'יקטילה לתפילה זו, כאשר עולה ממנו כי תפילה זו תוקנה מלכתחילה לראש השנה. אכן, ניתן לומר בפשטות, כי ר' יוסף סבר, כפי שסבורים גם אחרים, שתפילה זו נאה ביותר, ועל כן מן הראוי לאומרה בכל יום.¹⁷

היה אפשר גם לדון בנוסח התפילה הנמצא אצל ר"י ג'יקטילה, אבל כאמור איני רוצה להאריך, ולפיכך אסתפק בציון לעניין אחד. כידוע, המשפט: "שהם משתחיים להבל וריק ומתפללים אל אל לא יושיע", שהוא הנוסח שעמד לפני ר"י ג'יקטילה, עמד תחת הביקורת הנוצרית, ובמקומות רבים הושמט משפט זה או שונה. גם בסידור שלפנינו ניתן לראות שהמשפט הזה נמחק, וחזר ונכתב על המחק, הן בתפילת עלינו שביום חול והן בזו שבר"ה. זו הסיבה שבשני המקומות הללו המשפט אינו מנוקד, דבר המעיד כי הוא נוסף מאוחר יותר. מעניינת בזה הערת גליון שאנו מוצאים בתפילת שחרית של יום חול: "פסוק הוא בישעיהו [מה, כ] ומתפללים אל אל לא יושיע, והעלה היא בדינו שאין ראוי לומר אלא לאל לא יושיע, ודע והבן כי הוא דבר עמוק. ריב"ץ [=ר' יוסף ב"ר צדיק] ז"ל". הערות גליון אלו, כפי שחתימתן מעידה עליהן, יצאו מתחת ידו של ר' יוסף, ומצאנו עוד כמותן במקומות שונים בסידור. מכל מקום עולה כי בסידור היה כתוב: "אל אל לא יושיע", אלא שר' יוסף מעיר בגליון שנוסח זה אינו נכון. קצת תמוה מה ראה ר' יוסף להשאיר בסידורו את הנוסח שאינו נכון לדעתו. בדרך אגב נוסיף כי למרות שר' יוסף לא גילה לנו טעמו של השינוי, אלא הסתפק בכך שכתב "כי הוא דבר עמוק", הרי שידוע כי יש כאן חשש מפני הנוצרים.¹⁸ מכל מקום בשער שלנו אנו רואים שאף שר' יוסף מצטט את דברי ר"י ג'יקטילה בפירוש תפילת עלינו, הרי שבעניין הנוסח המוזכר כאן אין הוא מסכים עמו.

[ספר זכר צדיק]

השער ל"ח יתקיע יריע אף יצריחי הלכות תקיעת שופר

שופר של ר"ה² צריך שיהיה ראוי לתקוע בו. ויהא³ התוקע ראוי לתקוע. ושיתקע התוקע במקום שראוי לתקוע, ובזמן שראוי לתקוע. ושיהיה התקיעה כסדרה ובהכשרה. ואסור

17. היינו כנראה שהיא הועברה ממקורה בתפילת מוסף של ראש השנה לתפילות יום חול. ראה תא שמע שם שגם ציין ספרות לנושא זה, ואין כאן מקום להאריך.
18. ראה סקירה רחבה בעניין זה במאמרו של נ' וידר 'בעטייה של גימטריה אנטי-נוצרית ואנטי-מוסלמית', סיני, עו (תשל"ה), עמ' א-יד. [המאמר נדפס שוב בספרו, התגבשות נוסח התפילה במזרח ובמערב, ירושלים, תשנ"ח, חלק שני, עמ' 453-468].

1. מלשון הכתוב: יריע אף יצריח על אויביו יתנבר (ישעיהו מב, יג), וראה רד"ק שם שפירש כי יצריח הוא סוג של תרועה.
2. לשון המור סימן תקפו (עד: ובהכשרה), אלא שהמחבר שינה מעט את הסדר, או שהיה לפניו הנוסח הזה בטור.
3. נוסח כ"א: ויהיה התוקע ראוי לתקוע ובמקום הראוי לתקוע ובזמן הראוי לתקוע והתקיעה כסדרה והכשרה.

לדבר⁴ בין התקיעות שמיושב לתקיעות⁵ של תפלה, שהרי ברכה שמברך⁶ התוקע על כולן בדרך⁷, ואם שח אינו צריך לחזור ולברך⁸. וכן כתב רבינו האי⁹ שמשעה שכירך התוקע לשמוע קול שופר לא יסוח. וכן כתב ה"ר יונה החסיד ז"ל בחידושו במסכת ר"ה, שיש עונש גדול למי שסח בין¹⁰ תקיעה שמיושב לתקיעה שמעומד, יותר¹¹ ממי שסח בין תפלה לתפלה,¹² ואפילו כל היום כולו יצא¹³ וכו', ע"כ. הטעם שהרי ברכה שמברך התוקע על כולן בדרך¹⁴. ואם שח אע"פ שיש עונש גדול, אינו צריך לחזור ולברך,¹⁵ דנמצאת ברכה שאינה צריכה ועובר על לא תשא.¹⁶ ומיהו¹⁷ צריך לגעור במי שמסח עד שישלימו כל התקיעות מיושב ומעומד, לא שנא תוקע לא שנא צבור, שאינו מברך לתקוע אלא לשמוע קול שופר, ובשביל כל הצבור הוא מברך. ואם נאנס התוקע¹⁸ ולא יוכל להשלימם כולם, יעמד אחר תחתיו ששמע הברכה ואפי' ג' וד', ודי בברכה שכירך הראשון ואינו צריך לברך, שאין מברך לתקוע אלא לשמוע, וכיון ששמעו כולם יצאו ידי ברכה. אבל אם בא מבחוץ¹⁹ זה התוקע השני ולא שמע הברכה, חייב לברך. יחיד שלא תקע, תוקע לו חבירו²⁰ ויוצא

4. רמב"ם, הל' שופר, פ"ג הי"א; רי"ף פ"ד דר"ה (רפ' וילנא דף יא ע"א); רא"ש שם אות יב; טור סימן תקצב. אמנם הטעם שכתב המחבר: שהרי ברכה וכו' אינו נמצא שם. אמנם בדומה לכך נמצא בר"ד אבודרהם, סדר תקיעות, ריש עמ' רסז.
5. נוסח כ"א: לתקיעות שמעומד.
6. נוסח כ"א: שכירך.
7. בכ"א נוסף: אותה.
8. ראה הערה 4.
9. ר"ד אבודרהם, סדר תקיעות, עמ' רסז. וראה אוצר הגאונים, ר"ה, עמ' 55-56.
10. מכאן והלאה לא ניתן לקרוא בכ"א, פרט לשברי שורות פה ושם, ולכן לא ציינתי לחילופי נוסח.
11. ע"י אוצר הגאונים, שם, סימן ק. ואין בדינו חידושי ר' יונה לראש השנה.
12. מנחות לו ע"א.
13. ר"ה לד ע"ב, כלומר כל זמן שלא שח, יכול להיות הפסק בין התקיעות ויצא ידי חובתו.
14. ראה הערה 4.
15. כמו שכתב לעיל, ראה ליד הערה 4.
16. ברכות לג סע"א.
17. לשון הטור סימן תקצב (עד: ואם נאנס). אבל המשפט: עד שישלימו... מעומד, הוא תוספת של המחבר, ולקוח מר"ד אבודרהם שם. וכן כתב רי"צ גיאת בסוף הלכות ראש השנה (מב רע"ב) בשם רה"ג, והביאו גם המנהיג ר"ה, סי' כב, מהר"ר רפאל עמ' שכד [והבי"ב בס"י תקצב הביא את דברי המרדכי שאסור לדבר עד סוף תקיעות דמעומד, ושורש העניין כבר בגאונים]. ודע כי ברי"צ גיאת כתוב שהתוקע לא יפסיק בשיחה "לא שנא הוא ולא שנא העומדן אחריו", ולכאורה הכוונה היא לא לציבור אלא לאלו שתוקעים אחריו אם הוא אינו יכול להשלים התקיעות, וכך עולה גם מהקשר הדברים שם [אמנם במנהיג כתוב: "זכן הציבור", וא"כ קאי על הציבור ממש]. אלא שאחר כך הביא את דברי רבינו האי שכתב כי איסור שיחה חל על כולם.
18. ודברים אלו ברא"ש, ר"ה, פ"ד סוף ס"א, וברי"צ גיאת שם, עמ' מא, טור סימן תקפה. ולשון המחבר כלשון ר"ד אבודרהם שם (אלא שכאן נוסף: ואפי' ג' וד', ונלקח מהטור סי' תקפה).
19. רי"צ גיאת שם, והבי" סר"ה ואם התחיל דייק כן מדברי הראשונים שהביא שם, ובהגהות יצחק ירנן על רי"צ גיאת, הערה קסז, כתב דהבי" זכה לכיון לדעת הראשונים.
20. נראה שר"ל שאפילו שהראשון יצא כבר ידי חובה, יכול הוא להוציא את השני, עפ"י המשנה, ר"ה כט ע"א, כל המחויב וכו'.

בו ידי חובתו. אחר ישראל ואחד גרים²¹ חייבין לשמוע קול שופר. אבל נשים ועבדים וחרש שומה וקמן²² פטורין. ואע"פ שהנשים והעבדים פטורין מן התקיעה, אם רצו תוקעין ומברכין²³ על התקיעה. ואפילו אחר שיצא²⁴ יכול לתקוע להן.

התוקע להוציא אחרים²⁵ ידי חובתו, צריך שיכוין לכך. והשומע צריך שיתכוין לצאת שמצוות צריכות כוונת שומע ומשמיע. והשומע מן התוקע בצבור יצא, שחוקה שנתכוון להוציא כל השומעין.

ואין תוקעין אלא מעומד²⁶ שנאמר יום תרועה יהיה לכם (במדבר כט, א). ולמדו רז"ל²⁷ לכם מלכם מספירת העומר, דכתי' מהחל חרמש בקמה (דברים טז, ט), אל תקרי בקמה אלא בקומה. כמה²⁸ אדם חייב לשמוע קול שופר בר"ה, כדי לערכב את השטן. וסימן לדבר²⁹ אין שטן ואין פגע רע (מלכים א: ה, יח), פי' כשיש שופר אין שטן ואין פגע רע.

שיעור תקיעה כתרועה.³⁰ ושיעור תרועה כג' יבבות, פרשיי³¹ ז"ל ג' כחות בעלמא כל שהוא. על כן צריך לזוהר בשברים שלא יאריך בכל שבר כג' יבבות, שהן ג' כחות כל שהוא, שאם כן יצא מכלל שבר ונעשה תקיעה, שהרי שיעור תקיעה כג' קולות של כל שהוא. וצריך להאריך בתקיעה של תשרי יותר משל תש"ת. ובשל תש"ת יותר משל תר"ת, דהא שיעור תקיעה כתרועה.³² ומיהו אם³³ יאריך הרבה בכל תקיעה אין לחוש, שאין בה

21. ר"ה כט ע"א, והמחבר קיצר. ודע ששם איתא: הכל חייבין בתקיעת שופר. והמחבר כתב: לשמוע קול שופר. דכרים אלו הם עפ"י הרמב"ם, הל' שופר, פ"ב ה"א.

22. רמב"ם שם. אלא שהמחבר הוסיף עליו: חרש ושומה. הוספה זו היא עפ"י הטור סימן תקפט, וע"ש בב"י.

23. הטור בסימן תקפט כתב כן גבי נשים וקטנים. המחבר הוציא קטנים, והכניס במקומם עבדים. ואולי מכאן יש ראייה לשיטת הב"ח שרק נשים שיש להן דעת יכולות להכניס עצמן לחיוב, אבל קטנים אינם יכולים. ופשיטא דעבדים הוו כנשים. אמנם המ"א סק"ג חלק על הב"ח. המשנה ברורה סק"ח נקט כמ"א.

24. הטור שם הביא מחלוקת בדבר בין בעל העיטור לראבי"ה, וכתב שהרא"ש [ר"ה פ"ד ס"ז] פסק כראבי"ה [ח"כ, ר"ה סימן תקלד, עמ' 215. וראה עוד סימן תקלט עמ' 233, ובהערות אפסוביזר שם], ולכך הסכים המחבר כאן.

25. טור שם (עד סוף הקטע), ובלשון המחבר.

26. טור סימן תקפה (עד: אלא בקומה).

27. בטור הנוסח: וילפינן וכו'. לפי המחבר משמע כי אלו הם דברי חז"ל, וראה רא"ש סוף פסחים ובהנהגות הגרי"ב על הגליון שם. ראה גם באמרי בינה למאהר"ץ חיות, ס"כ; והאריכו בזה בהנהגות והערות על הטור מהר" מכון ירושלים.

28. הלשון אינו נוח, ואולי צ"ל: למה, ודבריו הם מעין מעמא דקרא. ודכרים אלו הם על יסוד דברי הטור בסימן תקפה: כל שנה שאין תוקעין בתחלתה מרעין לה בסופה מ"ט משום דלא מיערבב שטן.

29. טור שם, וראה טורי זהב בסוף סימן תקפה, בהסבר הסימן.

30. לשון הטור סימן תקץ (עד: כתרועה. ומיהו).

31. לג ע"ב ד"ה שלש יבבות.

32. בטור נמצא כאן עוד משפט הסבר, והמחבר השמיטו, ואין הוא פוגם בהבנת הענין.

33. טור שם. אלא שהטור כתב שיכול להאריך גם בתרועה, וגם בשברים, והמחבר השמיט תרועה, וכתב הדין רק בשברים. אבל בהמשך חזר המחבר וכתב: וכ"ש שברים וכו', ומשפט זה ליחא בטור. ונראה שכוונתו לומר דבשברים לחודיהו ובתרועה לחודה יכול להאריך, היינו בתש"ת או בתר"ת.

שיעור למעלה. וכן בג' שברים אין לחוש אם מוסיף עליהן, וכ"ש שברים לחודיהו ותרועה לחודה. הרא"ש ז"ל³⁴ כתב שברים ותרועה יש לעשותן בנשימה אחת. תקע תקיעה תרועה ותקיעה בנשימה אחת,³⁵ לכאורה לא יצא. ומיהו בירושלמי (ר"ה פ"ד ה"ו) לא משמע כן, דגרסינן התם עשאן בנשימה³⁶ אחת יצא. תקע ב"פ³⁷ תשר"ת וטעה בג', שאחר שתקע ב' שברים התחיל להריע, חוזר ותוקע ג'³⁸ שברים, ומריע ותוקע, ואפילו גמר התרועה אחר השני שברים שטעה בהם, אין צריך לחזור לתקוע כי אם לג' שברים בלחודיהו, שהוא המקום שטעה. בסמ"ת תר"ת³⁹ אם טעה בו שהריע פעם שנייה, כמו⁴⁰ שתקע והריע וחוזר והריע וחוזר ותקע, אין בידו אלא תקיעה האחרונה, שהראשונה הפסיד בשביל התרועה שהפסיק באמצע. אם טעה בתשר"ת,⁴¹ או בתש"ת, או בתר"ת, בפעם הג' אין צריך לחזור כל הסימן מראש ג"פ, אלא לאחרון שטעה בה. זה דעת הר"ם במז"ל⁴² באומרו לאחרון שטעה בו.

נסדק לארכו⁴³ ואפילו כל שהוא פסול. ואם דבק במינו אפילו⁴⁴ חבר החתיכה בדבק, אם אין הדבק ניכר בין הדבקים,⁴⁵ כשר. נסדק לרחבו⁴⁶ ולא נסדק רובו, הרי הוא כמו נקב,⁴⁷ וכשר. נסדק רובו, אם נשתייר ממנו שלם לצד פיו שיעור שופר, רואין את הנסדק כאלו נטל, וכשר. וכמה שיעור שופר,⁴⁸ טפח. דבק שברי⁴⁹ שופרות ועשה מהן שופר,

34. ר"ה פ"ד ס"י, והביאו הטור שם.

35. רא"ש שם, והביא דבריו הטור שם. ועי' ב"ח שרן בנוסח דברי הרא"ש, ונוסח המחבר הוא בנוסח הטור.

36. ברא"ש ובטור הנוסח: בנפחה, והיינו הך.

37. טור שם, והוא ברא"ש ר"ה פ"ד ס"א.

38. זו שיטת הרא"ש, והביאה הטור שם.

39. בטור שם בסוף הסימן, עפ"י דברי הרמב"ן בלקוטות לר"ה, כו ע"א ולג ע"ב.

40. הלשון אינה נוחה, ומשמעות דבריו: כגון וכד'. הענין הובא ברמב"ן ובטור שם, ונמצא בתוספת ר"ה פ"ב,

מהר" לברמן עמ' 913, ע"ש בביאורו הארוך.

41. טור שם בשם רמב"ן הג"ל.

42. צ"ל: בן ז"ל, וכמ"ש בהערה הקודמת.

43. טור ס' תקפו.

44. הטור הביא מחלוקת בין הרמב"ן והרא"ש, והמחבר נקט ברא"ש דדבק השיב כמינו. אלא שצ"ע מאי

אפילו ומאי חתיכה דנקט כאן המחבר. ולכאורה משמע מכאן שהמחבר פירש שהשופר נסדק באופן שיש לו שני חלקים, והוא כדברי רש"י שם, אלא ששאר הראשונים דחו פירוש זה, וראה ב"י שם. [ואף דחתיכה ברוחק ניתן ליישב גם לשיטה שמדובר באופן שאין שני חלקים, וכוונתו לחיתוך, היינו במקום הסדק, נראה שהוא דוחק גדול, ומ"מ חיבת "אפילו", אי אפשר ליישב].

45. אף שניתן ליישב את לשון המחבר, דומה שעדיף להגיה: הסדקים, וכ"ה לשון הטור.

46. טור שם בשינויי סגנון [ואף שאפשר לפלפל שיש ג"מ בין לשון המחבר ללשון הטור גבי נסדק חציו, לא נראים לי הדברים].

47. אבל המחבר לא כתב בשער זה, ולא במקום אחר, מה דינו של שופר שניקב, אלא שהעתיק כאן את

לשון הטור שכתב: "ודוקא שנסדק רוב רחבו, אבל מעושו הוה ליה נקב בעלמא וכשר".

48. טור שם.

49. טור שם.

אפילו יש בשבר שכנגד פיו שיעור שופר, פסול. צפהו זהב במקום הנחת פיו, ⁵⁰ אם נשתנה קולו מכמו שהיה, פסול. לפיכך⁵¹ לא יציירו בו צורות לנוי, שמא ישתנה קולו מחמתן.

שופר⁵² של ר"ה, אין מחללין עליו את י"ט, ואפילו ברבר שהוא משום שבות. כיצד, היה בראש האילן או מעבר לנהר, ואין לו שופר אלא הוא, לא יעלה לאילן, ולא ישוט על פני המים, כדי להביאו. ואין צריך לומר שאין חותכין אותו, ואין עושין בו מלאכה, שתקיעת שופר היא מצות עשה. וי"ט עשה ולא תעשה,⁵³ ורז"ל עשו חזוק לדבריהם כשל תורה.⁵⁴ ואפילו לומר לגוי שיביא לו שופר מחוץ לתחום, אסור.⁵⁵ מותר לתת בו מים,⁵⁶ או יין, לצחצחו. אבל מי רגלים אסור, ואפילו בחול מפני הכבוד.

י"ט של ר"ה⁵⁷ שחל להיות בשבת, אין תוקעין בשופר גזירה שמא יטלנו בידו להוליכו אצל יודע לתקוע, ויעבירו ד' אמות בר"ה, או יוציאנו מרשות לרשות. ובמקום⁵⁸ כ"ד של כ"ג, שהן סנהדרי קמנה, תוקעין, שזריזין⁵⁹ הם ולא יעבירו בפניהם בר"ה. אין מעכבין⁶⁰ החינוק מלתקוע בשבת להתלמד, ואפילו הגיע לחינוך. ואם לא הגיע לחינוך, מותר לומר לו לתקוע, שתקיעת שופר אינה מלאכה אלא משום שבות.

התפלה הזאת של ר"ה היא מיוסדת לשם אל חי⁶¹ וכל⁶² נפשות העליונים והתחתונים נמשכות להם משם אדני הנקרא ארץ החיים בכח אל חי ית' שהוא משפיע בשם אדני כח החיים ממקור החיים באמצעות עץ החיים ולפי' תמצא כי כל בעלי חיים שבעולם מקבלין חיים מאל חי על ידי אדני ולפי' אנו שואלין בר"ה זכרנו לחיים, ולכן אנו מתכוונים לאל חי ומגן ועל צרך זה התבונן כי הרוצה להשיג חיי עולם ידבק במדת אל חי וימשיך באדני בתפלתו מדת⁶³ אל חי, ועל ענין זה היה מתאוה וחושק רוד ע"ה ואומ' צמאה נפשי לאלקים

50. עי' טור שם שכתב כשיטת הרא"ש. אבל דברי המחבר אינם מתאימים גם לשיטת הר"ן שהביא שם הב"י, ונראה שיש כאן השמטה, וצ"ל: הנחת פיו [פסול שלא במקום הנחת פיו], ונמצאו דברי המחבר כדברי הטור.
51. טור שם מדברי הרמב"ן. את דברי הרמב"ן הביא גם המגיד משנה בהל' שופר פ"א ה"ז.
52. לשון הרמב"ם בהל' שופר פ"א ה"ד.
53. ע"כ דברי הרמב"ם, אלא ששם נוסף: ואין עשה דוחה ל"ת ועשה, וכך צ"ל גם כאן.
54. גלמוד כבר מהמובא לעיל ברמב"ם, בהערה הקודמת, אלא שנקט כן משום הרמשך של איסור אמירה.
55. דאמירה לכרי שבות, והיינו דוקא אי איסור תחומין דאורייתא, דאי לאו הכי הוה שבות דשבות במקום מצוה ושרי, כמ"ש הטור סוף סימן תקפו, וראה גם במשנה ברורה סקפ"ז.
56. טור שם.
57. משנה ונמ' ר"ה כט ע"ב, והלשון קרובה ללשון הרמב"ם, הל' שופר פ"ב ה"ז.
58. טור סוף סימן תקפת, וכתב שהרי"ף היה תוקע בבית דינו, אבל כל המפרשים פירשו בית דין של עשרים ושלשה.
59. נימוק זה ליחא בטור, והוסיפו המחבר. וצריך לומר שגם לא יוציאו בפניהם מרשות לרשות, והמחבר קיצר במוכן.
60. הכל בטור שם בשינויים מסוימים.
61. בכל מקום שהמלה מודגשת, הרי שבכתב היר' יש סימן מיוחד מעל המלה שמכחינה טכנית איני יכול להדפיסו, ועל כן הדגשתי מלים אלו (צורת הסימן): עיגול בקצה הימני ועיגול בקצה השמאלי של המלה, ושני העיגולים הללו מחוברים בקו, מעין צורה של משקפיים).
62. מכאן ואילך ועד סוף הקטע זו העתקה מספר שערי אורה לר"י גיקמילה, שער שני ד"ה השם השני.
63. מלה זו חסרה בשערי אורה.

לאל חי (תהלים מב, ג), ובהיות המדה הזאת הנקראת אל חי נקשרת עם אדני או יפיקו ישראל כל צורכם ושאלתם וינצחו כל אויביהם ואיש לא יעמוד בפניהם. ואל זה רמו יהושע באומרו בזאת תדעון כי אל חי בקרבכם (יהושע ג, י).

כל⁶⁴ ר"ה שבועולם נותן השם ית' חלק לכל שר ושר מכל שרי האומות כמה שיפרנס ארצו ואומתו, וזהו סוד ועל המדינות בו יאמר אי זו לחרב אי זו לשלום אי זו לרעב אי זו לשובע ובריות בו יפקדו להזכירם לחיים ולמות. ואין לאומה בעולם כח להוסיף לה על החלק שנתנו לשר שלה בר"ה, ואפי' תתפלל אותה האומה בתוך השנה כדי שיוסיפו לה טובה ומוזון על מה שנגזר בר"ה כל תפלותם לריק. אבל ישראל אינם כן שהם חלק יי ית', ואע"פ שעמדו לדין בר"ה כל יום שירצו יקרעו אותו הדין ויתחדשו עליהם טובה וזהו שאמ' בתורה ומי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כיי א-להינו בכל קראנו אליו (דברים ד, ז). התבונן עד מאד גדולת פסוק זה. וכת' לעשות משפט עבדו ומשפט עמו ישראל דבר יום ביומו (מלכים א: ח, נט). כלומ' כל יום ויום יכולין ישראל לקרוע הדין שנגזר עליהם בר"ה ולחדש אותו לטובה מה שאין אומה⁶⁵ יכולה לעשות, שאין שר⁶⁶ אחד מכל שבעים שרים יכול להוסיף לאומתו יותר מאותו הפרס והחלק שנתנו לו בר"ה, ולכן תקנו בתפלה של ר"ה עלינו לשבח לארון הכל לתת גדולה ליוצר בראשית שלא עשנו כגויי הארצות ולא שמנו כמשפחות האדמה שלא שם חלקנו כהם וגורלנו ככל המונם שהם משתחווים להבל וריק ומתפללין אל אל לא יושיע. אנו משתחווים לפני מלך מלכי המלכים הב"ה וכו'. ואם תבין היטב תמצא שהזכירו בתפלה זו סוד שבעים אומות שהם שבעים משפחות בני נח. ולפי[כך] הזכיר גויי הארצות ומשפחות האדמה. ומה שאמ' שהם מתפללין אל אל לא יושיע. וכי אל הוא,⁶⁷ לא⁶⁸ אלא שר של כל אומה מהם נקרא אל מצד גדולתו ומעלתו, אבל אינו יכול להושיע, שאין שר אחד מכל השרים העליונים יכול להוסיף או לגרוע על החלק הנתון לו בר"ה, שהרי גם השר של כל אומה ואומה צופה לחלק שנותנין לו מבית המלך הגדול יהו"ה כאחד מן החסרים שבועולם גם הוא מקבל חלק, ולפי' לא יושיע,⁶⁹ שאין תשועה זולתי בשם יהו"ה ית', (ולפי' אמ' בכאן ומתפללין אל אל לא יושיע, בודאי שאין תשועה זולתי בשם יהו"ה ית'),⁷⁰ וזהו סוד ישראל נושע ביי תשועת עולמים (ישעיה מה, ז), ולפי' יש לך להתבונן היאך כל השרים העליונים גם הם חסרים מעצמם עד שהשם ית' נותן להם מוזן ופרנסה. ומן⁷¹ האות הראשונה של השם יהו"ה ית' מקבלים כל השרים וכל האומות פרנסה, וזהו סוד פותח את ידיך ומשביע לכל חי רצון (תהלים קמה, יז). פותח את

64. כל קטע זה הוא העתקה משערי אורה שער תמישי ר"ה ואם תשאל ותאמר... דע כי השי' סדר המערכות, וורשא, תרמ"ג, דף מט ע"ב.
 65. בשערי אורה נוסף: בעולם.
 66. בשערי אורה הנוסח: שום.
 67. היינו בתמיה.
 68. מלה זו חסרה בשערי אורה.
 69. בשערי אורה נוסף: בודאי.
 70. המוקף בסוגריים חסר בשערי אורה, ואכן משפט זה נראה מיותר.
 71. בשערי אורה הנוסח: ודע כי מן.

יודיק⁷² בודאי. ולפי[כך]⁷³ אנו מזכירין כ"ה שהוא יום הדין שתי אלו המדות אלהים חיים ואל חי ומגן בברכה ראשונה, כמו שאנו אומרים זכרנו לחיים אל מלך חפץ בחיים כתבנו בספר חיים למענך אלהים חיים אל חי ומגן.

למחרתו⁷⁴ של י"ט שני של ר"ה, מתענין ומתפללין תפלת תענית, והוא צום השביעי.

בימים שבין ר"ה ליום הכפורים⁷⁵ מרכיבם בסליחות, שהם ימי תשובה, ומוסיפין באבות זכרנו, ובגבורות מי כמוך, ובמודים וכתוב לחיים, ובשים שלום ובספר⁷⁶ חיים. לא אמרו אין מחזירין אותו.⁷⁷ וה"ר יונה⁷⁸ כתב שאם לא אמר זכרנו ומי כמוך וכתוב לחיים ובספר חיים שמחזירין אותו. והרא"ש⁷⁹ ז"ל כתב כיון שהוא מתקנת הגאונים, ואינו מוזכר בתלמוד, שאין מחזירין אותו. וכן כתב הרמב"ן⁸⁰ בשם הגאונים, שאין מחזירין אותו, בין יחיד בין ש"צ.⁸¹ ויש מהגאונים⁸² שכתבו שאין לאומרו, משום דקימא לן אל ישאל אדם צרכיו לא בג' ראשונות ולא בג' אחרונות, וכן כתב בה"ג.⁸³ אעפ"כ כבר פשט המנהג לאומרו,⁸⁴ כיון שצורכי רבים הוא.⁸⁵ וחותם באתה קדוש, המלך הקדוש. ובהשיבה שופמינו, המלך המשפט.⁸⁶ טעה וחתם הא-ל הקדוש חוזר לראש.⁸⁷ טעה וחתם במלך אוהב צדקה ומשפט,

72. תיקוני זוהר, הקדמה, מהר" מרגליות, ז רע"ב.

73. מכאן ועד סוף הקטע זו העתקה משערי אורה שער שני סדרה השם השני, והובא בב"י אורח סי' תקפב כמו שכתבנו בפתיחה.

74. לשון המור בסימן חרב (שם חסר: של י"ט שני של ר"ה). במור נוסף: ובהלכות תענית פרשתיו, והמחבר השמיט זאת מסיבות מובנות.

75. טור שם. ושם כתוב: מרכיב בתפילות ובתחנונים כמו שפירשתי, והמחבר כאן כתב אחרת. אמנם במור המשך הוא: ונוהגין בספרד שגם בשבת מרכיב לומר סליחות ותחנונים, וא"כ לשון המור שהשמיט כרישא סליחות, לאו דוקא.

76. כך נוסח המחבר, וכן כתב נוסח זה כשער לו, המוקדש גם הוא להלכות ראש השנה. וכ"ה גם בר"ד אבודרהם עמ' רפה.

77. זו היא דעת הרא"ש שהביאה המחבר בהמשך דבריו, ראה ליד הערה 79.

78. טור סימן תקפב. הב"י ציין שכ"כ התוס' ספ"ק דברכות יב ע"ב. לפנינו בתוס' הדברים הם בשם ר' יהודה, ואילו ברא"ש כתוב משם ר"י. וראה בתוס' ר"י שירליאן שם, ובהערות המהדיר ר"נ זק"ש.

79. ברכות ספ"ק.

80. טור שם.

81. אבל בשו"ע ס"ד, כתב בסתמא שאינו חוזר, ולא הדגיש בין יחיד בין שליח ציבור. ולכאורה מילתא דפשיטא היא, אם יחיד אינו חוזר, כ"ש ששליח ציבור אינו צריך לחזור. ועי' לקמן הערה 89.

82. טור שם. ועי' אוצר הגאונים, ברכות, ריש עמ' 82.

83. ברכות ספ"ה, מהר" ירושלים עמ' 33, וראה בהערות המהדיר ר"ע הילדסהיימר.

84. במור כתב: וכבר נהגו לאומרו. האבודרהם בסדר ערכית של ר"ה, עמ' רסא-ב, הביא את שתי הדעות, ולא כתב מה המנהג.

85. כ"כ הגאונים (ראה במצוין בהערה 82, ובמצוין בהלכות גדולות, מהר" ירושלים הנוכח לעיל הערה 83).

86. ברכות יב ע"ב, טור ריש סימן תקפב.

87. טור שם. וכ"כ רוב הפוסקים כמ"ש הב"י שם.

(ו) מתפלל והולך על הסדר, ואם לא נזכר עד שהשלים כל תפלתו⁸⁸ חוזר לראש, בין יחיד בין שליח צבור.⁸⁹

חייב אדם לזוהר לאכול בטהרה בימים האלו, יותר מכל ימות השנה.⁹⁰ ועל כן נוהגין החסידים,⁹¹ שאף מי שאינו נזהר בפת של גוים בכל ימות השנה, בעשרת ימי תשובה הוא נזהר. וכן מצינו בירושלמי⁹² ר' חייא מפקיד לרב אי את יכיל למיכל כוליה שתא בטהרה איכול, ואי לא אכול שבעה יומי בשתא. וכתב אבי העזרי,⁹³ קבלתי אלו שבעה יומי שבין ר"ה ליום כפור, ע"כ. וקורא אותן⁹⁴ שבעה יומי, לפי שבראש השנה לא היה צריך להזהירו לאכול בטהרה שפשיטא שיאכל בטהרה, שחייב אדם לטהר עצמו כרגל, ולא נשאר עדיין אלא שבעה ימי חול, שהוצרך להזהירו עליהם.

88. הטור כאן, וגם בסוף סימן קיט כתב שאם נזכר קודם שסיים תפילתו חוזר לכרכת השיבה, וכ"כ גם בשו"ע סימן תקפב. אבל המחבר השמיט זאת, כיון שהעתיק את דבריו מהרמב"ם הל' תפילה פ"י ה"ג, והרמב"ם לא חילק בדבר. חילוק זה יצא מדברי התוס' בברכות לד' ע"א, ד"ה אמצעות, וברא"ש שם פ"ה ס"ב. ודע עוד כי מדברי המחבר מוכח שאף אם אמר מלך אהב וכו', היינו שהזכיר מלכות, מ"מ יש לו לחזור. ודין זה הוא שלא כדברי תר"י ספ"ק דברכות, שכתבו שאינו חוזר, והביא את דבריהם הב"י בסימן תקפב. אמנם הדרכי משה כתב כדבריהם.

89. כאמור בהערה הקודמת, המחבר העתיק כאן את לשון הרמב"ם. ולפי"ז ש"ך חוזר אם טעה בעת חזרתו, שהרי אין לו תפילה אחרת שיאמר בה ענין זה שנית, וכמ"ש שם הרמב"ם לעיל בה"ב. אלא שלכאורה דברים אלו מיותרים כאן, שהרי כבר נתפרשו ע"י הרמב"ם לעיל, ומדוע חזר הרמב"ם וכפלם. וכמ"כ יש להבין אמאי יחזור, הרי כבר יצא יד"ח בלחש, וכ"כ בספר פרי הארמה לר"ש מיוחס, ח"א, דף טו ע"ב. אבל בשו"ת יביע אומר, ח"ב ס"י, כתב דחזור. וראה גם מ"ש הר"י קאפח ברמב"ם שיצא לאור על ידו עפ"י כתבי יד תימניים, הל' תפילה פ"י הי"ד, אות כו. אפשר לפרש שהרמב"ם מיירי כאן בתפילה ראשונה של ש"ך (תפילת לחש) שאם טעה חוזר, אע"ג שיכול לתקן בחזרת הש"ך, ואע"ג דאיכא מירחא דציבורא [וכן כתב ר' יוסף אלקלעי בספרו אמר יוסף, בשם מרכבת המשנה לר"א אלפנדרי שכתב דמדר"י הכהן תמה אמאי חוזר הש"ך, הרי הוא יכול לסמוך על התפילה שעתידי להתפלל, ור"י אלקלעי דחה דבריו, ע"ש].

90. והמחבר הולך ומסביר את דבריו. ויסוד הדברים הוא בטור סימן תרג.

91. בטור כתבו: נוהגים באשכנז.

92. שבת פ"א ה"ג.

93. ח"כ, ראש השנה, עמ' 208, וע"ש בהערה 6, שצ"ח כי הרבה ראשונים סוברים כדבריו.

94. דברי הטור שם עד סוף הענין.